

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

UDC 271.222(497.11)“1284/1316”
UDC 94(497.11)“1284/1316”
https://doi.org/10.18485/ms_zmsi.2024.110.1
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 24. 10. 2024.
Прихваћен: 15. 11. 2024.

Мср СЛАВИША ТУБИН
Епархија зворничко-тузланска
Патријарха Павла 40
Бијељина, Република Српска, Босна и Херцеговина
Е-адреса: slavisa.tubin91@gmail.com

О ПОСТОЈАЊУ БОСАНСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ СРПСКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ

САЖЕТАК: О постојању Босанске епископије Српске архиепископије у Усори и Соли, за време владавине краља Драгутина (1284–1316), писано је и расправљано у световној и црквеној српској историографији. Једини траг о могућем постојању епископије је помен „епископа босанског Василија”, из 1293. године. Историчари имају различита мишљења када је у питању идентитет епископа Василија. Већина њих сматрала га је за српског православног архијереја, али су због овог усамљеног помена одрицали уопште постојање *Босанске епископије*. Други су сматрали да помен епископа указује на мачванског архијереја из Београда, или неког од суседних српских епископа. Трећи, помен *босанској епископији* узимају као легитимну претпоставку да је постојала Босанска епископија, у јурисдикцији Српске архиепископије, а која је деловала у областима Усоре и Соли за време Стефана Драгутина. Ревалоризујући помен епископа босанског Василија овај рад својим прилозима има за задатак да покуша да одговори на питање о могућем постојању српске *Босанске епископије*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Босанска епископија, Српска архиепископија, Српска црква, Стефан Драгутин, Немањини, Епархија зворничко-тузланска

Опште је позната историјска чињеница да је после абдикације, Стефан Драгутин добио на управу „Маргаритин мираз”, са сремским, усорским и солским „земљама”¹ (1284). Управљајући поменутиим областима које су *de iure* припадале угарској круни, „сремски краљ” спроводио је православну

¹ О Усори и Соли, вид. Јелена Мргић, „Жупе и насеља ’земље’ Усоре”, *Југословенски историјски часопис*, бр. 1/2 (2000), 27–41; Јелена Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Историјски институт, Београд 2008, 55–60.

верску политику и организоваo је нове епархијске структуре.² Наиме, ширењем српске државе у време краљева Драгутина и Милутина шириле су се и границе јурисдикције Српске цркве.³ У Драгутиновим територијама српске земље – северно, североисточно и северозападно – основане су нове епископије.⁴ Када је реч о црквеној организацији Драгутинових територија после Дежева, већина српских историчара сматра да су поред ранијих епископија Моравичке и Дабарске основане још Мачванска и Браничевска, тј. да не налазимо епархију везану за просторе Босне (Усора и Соли).⁵ Међутим, млетачки документи 1293. помињу *босанској епископији Василија*, кога већина српских историчара сматра српским православним архијерејем. Поменути ситуацију, односно потенцијално постојање *Босанске епископије*, И. Коматина, с правом је назвала посебним проблемом српске историографије.⁶ Дакле, поставља се питање да ли је међу новооформљеним епархијама у време архиепископа Јевстатија II (1292–1309)⁷ била и *Босанска епископија* са јурисдикцијом у североисточној Босни, у „земљама” Усоре и Соли?⁸ Неопходно је кренути од две чињенице. Прва је да постоји помен „епископа босанског Василија”, што имплицира постојање *Епископије босанске* у складу са поменутом титулом епископа. Друга је чињеница да је то једини помен о могућем постојању епископије, те да њу не налазимо у листама српских епископија из времена краља Милутина, као ни у потоњем времену уопште. Следствено

² Извештај Данила II о покрштавању јеретика у „босанској земљи” (Усора и Соли), коју је краљ Драгутин добио на управу, директно имплицира успоставу црквене структуре и јурисдикције Српске архиепископије, тј. одређене српске епископије и њеног мисионарског свештенства: „Съ бо благочъствивни прѣдръже землю отъчъствия своего, многы страны земли оугръскыи прмиеть, и такожде и (отъ) босъньскыи земли, отъ тоѣ бо земли босъньскыи многыи отъ ѣретикъ обрати въ вѣроу християньскоую и крѣсти ихъ (въ име отъца и сына и светааго доуха, и присъјдини ихъ светѣи съборънѣи и апостольсѣи цркъви)”. *Животи краљева и архиепископа српских, Архиепископа Данило и дружи*, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 41.

³ Српски краљеви усвојили су тековину канонских привилегија византијских самодржаца према којима су поседовали права утицаја на територијалне границе епископија и читавих помесних Цркава. У контексту ширења српских земаља шириле су се и границе Српске архиепископије. Видети: Славиша Тубин, „Утицај византијских царева на добијање црквене аутокефалије и Српска архиепископија”, *Споменица васиоцијављања Српске Патријаршије 1920–2022, Зборник радова са научној скупи. Београд: Православни богословски факултет, Београд 2023*, 101–123.

⁴ Јованка Калић, „Држава и црква у Србији XIII века”, *Зборник радова Византолошкој инститицији XLVI* (2009), 134. Упор. административну поделу Милутинових и Драгутинових области са територијалним опсегом епископија Српске архиепископије, у: *Историјски аџлас*, уред. Милош Благојевић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002, 42–43.

⁵ У односу на друге историчаре који су се бавили питањем имена епископија Српске архиепископије, Андри Гавриловић је сматрао да је постојала и Босанска епископија. Видети: Марија Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Народна књига и Историјски институт, Београд 1985, 36–37.

⁶ Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Историјски институт, Београд 2016, 386.

⁷ О времену архипастирства архиепископа Јевстатија II, видети: Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве I: Од покршћивања Срба до краја XVIII века*, Диселдорф 1978, 163–164.

⁸ Говор о епископу босанском Василију имплицира и расправу о потенцијалној Босанској епископији. Видети: Ј. Мргић, *Северна Босна*, 61.

томе постоје различита мишљења. Јасно је прихваћена чињеница да је Српска архиепископија успоставила организацију црквеног живота у Драгутиновим областима Усоре и Соли, али се мишљења разилазе када је реч о питању постојања Босанске епископије. С једне стране, помен *босанско* епископа узима се као факт краткотрајног постојања епископије, а са друге стране постоје мишљења да се под поменом епископа Василија ради о неком од суседних архијереја. Суочавање две поменуте чињенице природно води ка ревалоризацији помена епископа Василија, а примарно ка анализи теза световних и црквених историчара који су се бавили овим питањем.

ИСТОРИОГРАФИЈА О НАЗИВУ „ЕПИСКОП БОСАНСКИ”, ИЛИ, ДА ЛИ ЈЕ ПОСТОЈАЛА БОСАНСКА ЕПИСКОПИЈА СРПСКЕ АРХИЕПИСКОПИЈЕ?

Када су пионирски писали рад о историји Зворничке епархије (1904) Душан Тешић и Јаков А. Поповић су претпоставили да је за Драгутинове области Усоре и Соли, постојао „православни епископ босански”, са додатном претпоставком да је он могао бити идентичан са дабарским или мачванско-сремским.⁹ На ово мишљење у српској историографији ускоро ће се надовезати сведочанство једног латинског извора, од раније познатог у италијанској историографији. У питању је писмени документ уговора зарука Драгутиновог сина, престолонаследника Владислава II (1321–1324) и Констанце Морозини.¹⁰ Текст уговора објавио је Муратори 1733. на основу рукописа Марина Сануда Млађег,¹¹ а 1840. текст издаје и Нарди.¹² У документу се као вођа српског посланства у Венецији наводи епископ Василије. Латински оригинал текста који нам открива идентитет и титулу Василија, већина српских историчара су превели као „епископ босански”, или су га за таквог сматрали.

Први је код нас текст објавио М. Веснић и сматрао је да се ради о „Василију епископу Рашке”: „Io Vasilio per la Dio grazia Vescovo Vascinense, e Vassallo e servitore del Sigr Re Stefano”.¹³ Станојевић, затим, први објављује превод читавог брачног уговора Владислава и Констанце, и Василија преводи као „босанског епископа”. Пун превод гласи: „Ja Vasilije, Vožjom milošću

⁹ Душан Тешић, Јаков А. Поповић, „Зворничка епархија и њени митрополити”, *Источник*, XVIII (1904), 71.

¹⁰ Најопширније о уговору вид.: Александра Фостиков, Невен Исаиловић, „Уговор о веридби Владислава II Немањића и Констанце Морозини, Венеција, 24. август 1293. године”, *Мешовића трага (Miscellanea)*, Књ. 39 (2018), 7–45. Текст је писан на српском, латинском, венетском дијалекту северноиталског и највероватније је постојао и на далматском. Својим садржајем подсећа на текстове средњовековних хроника. Видети: Марија Митић, „Неки важнији млетачки извори за Србију – Од средњег до новог века”, *Лесковачки зборник*, Vol. 61 (2021), 24–26.

¹¹ L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, Milano 1733, 771–772.

¹² Митић каже да је у српској историографији делимично познат почетком XX века, М. Митић, н. д., 24. Међутим, помен епископа Василија на основу брачног уговора у Млечицама, налазимо већ код Руварца (1868) и Срећковића (1888), о чему ћемо мало шире у наставку.

¹³ М. Р. Веснић, „Сумњива краљица”, *Нова искра*, 4/12 (1902), 368–369.

episkop bosanski, podanik i sluga gospodina Kralja Stevana”.¹⁴ Затим, латински текст извора објављује и Јован Радонић.¹⁵ Фостиков и Исаиловић објављују најстарији, Санудов текст: “Io Vasilio per la gratia de Dio episcopo bascinense et vachel et servitor dil signor re Stephano”. Упечатљиво у њиховом преводу текста изостаје једино превод назива катедре; „Ја, Василије, Божјом милошћу епископ *bascinense* (?) и вазал и sluga господина краља Стефана”.¹⁶ На концу, Марија Митић објављује Нардијев текст и његов превод: “Io Vasilio per la Dio grazia Vescovo Bassinense (?) vasallo e servitore del sig. Re Stefan. Ja Василије, Божјом вољом епископ босански, вазал и sluga господина краља Стефана”.¹⁷ Дакле, збирно гледане објаве извора и превода – од Веснићеве објаве текста извора (1902) до објаве текста и превода М. Митић (2021) – два су помен Василија превели као „епископ босански”, један као „епископ рашки”, а два пута је латински назив катедре остао непреведен. Према помену епископа Василија световни историчари заузимали су своја мишљења више од једног века.¹⁸ Он је, такође, био предмет анализе и црквених историчара, а

¹⁴ Stanoje Stanojević, „Bračni ugovor srpske kraljice Konstance”, *Narodna starina*, 4 (1923), 69.

¹⁵ *Дубровачка акција и њовеље [Acta et diplomata Ragusina]*, Vol. I/1, изд. Јован Радонић, Српска краљевска академија, Београд 1934, 83–84.

¹⁶ Instrumento di matrimonio [Уговор о веридби], 36, 38.

¹⁷ Instrumento di matrimonio [Уговор о браку], 27–28. За Нардијев текст, видети: Francesco Nardi, *Tre documenti della famiglia Morosini*, Padova 1840, 15–16; *Codex Diplom. Arpadianus Continuatus* (Monumenta Hungariae Historica), ed. Wenzel Gusztav, Eggenberger Ferdinand, Pest 1864, 92–93.

¹⁸ Срећковић је сматрао да је Драгутин у Млетке послао „босанског владику”, очигледно подразумевајући га као епископа православне епархије у Босни (Пантелија Срећковић, *Историја српског народа, књ. 2, Време краљевсџва и царсџва (1159–1367)*, Краљевско-српска државна штампарија, Београд 1888, 178). Јиречек и Ћоровић били су мишљења да се на основу имена Василије може закључити да се ради о православном епископу (Константин Јиречек, *Историја Срба, Књ. 1 (до 1371)*, прев. Јован Радонић, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1922, 243; Владимир Ћоровић, *Историја Босне I*, Српска краљевска академија, Београд 1940, 212, упор.: Ј. Мргић, *Северна Босна*, 61; И. Коматина, н. д., 386; Жељко Јандрић, *Манасџир Папџраћа*, Епархија Зворничко-тузланска – Манастир Папџраћа, Бијељина 2017, 24). Алекса Ивић у листама епископија под Милутином, као јединствен пример наводи да је постојао и „епископ босански код краља Драгутина”. Дакле, сматра га за српског православног епископа, али не подразумева и постојање Босанске епископије (Алекса Ивић, „Грађа за историју Српске цркве”, *Гласник Геоџрафског друшџтва*, 7/8 (1922), 208). Соловјев је био мишљења да је краљ Драгутин са своје „босанске стране”, поставио „српског босанског епископа Василија”, односно да је он постављен од „Пећке архиепископије”. Соловјев следује Ћоровићевом мишљењу да не може бити реч о римокатоличком бискупу из Ћакова који је тад био Тома. Даље, каже „сматрамо да је Василије био постављен за време прве акције краља Драгутина против јеретика” (Aleksandar Solovjev, „Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu”, *Godišnjak Istorijskog društva BiH*, V (1953), 79). М. Јанковић, се бавила питањем „Босанске епископије” на основу помена из 1293. године. Узела је обзир претходна мишљења историчара који су помен епископа Василија (она га именује за „тзв. босанског”), сматрала за српског православног епископа. Даље, Јанковић казује – „можда се овај помен епископа Василија из 1293. године може односити на мачванског епископа”. Јанковић развијајући тезу оставља као могућност да „је истовремено за босанске области Драгутинове државе, Соли и Усору, деловао још један епископ”, али будући да га не налазимо у попису епископија Српске архиепископије, нити у помену Данила II – црквену организацију у Усори и Соли треба узети за неку од суседних епископија. На концу, неусклађеност помена епископа Василија у латинским документима са другим српским изворима, Јанковић доводи у потенцијалну везу са преписивачком грешком, односно оставља отворено питање аутентичности помена у изворима (М. Јанковић, н. д., 54–55). Имајући у виду значај

књиге М. Јанковић – *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, као капиталног дела српске историографије – теза аутора да се помен епископа босанског Василија 1293. године у ствари односи на мачванског или другог епископа суседне епархије постојао је својеврсни *modus operandi* који су прихватили и преузимали потоњи српски историчари. Тако је на одређен начин постигнут компромис којим је аутентичност помена босанског епископа Василија помирена са непостојањем његове епископије у листама епископија под Милутином. Драгојловић прихвата мишљење да је помен епископа Василија (1293) показатељ да је постојала новооснована „епископија у Босни”, Српске цркве, са којом је успостављена православна организација у областима Усоре и Соли (Драгољуб Драгојловић, *Крстјани и јеретичка црква босанска*, Балканолошки институт САНУ, Београд 1987, 70–71). Разматрајући организацију нових епископија на увећаном опсегу јурисдикције Српске архиепископије у областима „сремског краља” Јованка Калић држи да су архиепископији припојене Браничевска и „Београдско-мачевска” епископија. Дакле, нема помена о прекодринској црквеној организацији Усоре и Соли у контексту Босанске епископије (Ј. Калић, „Држава и црква у Србији XIII века”, 134). Мргић прихвата мишљење да име епископа Василија открива његово православно порекло. Даље, оставља као отворено питање, да ли је у време Драгутина дошло до оснивања посебне православне Босанске епископије, чија би наследница била потоња Зворничка епархија? На концу – Мргић, је става да – помен епископа Василија 1293. године даје прву индикацију о православној црквеној организацији у доба Драгутина западно од Дрине (Ј. Мргић, *Северна Босна*, 61, 192). Бошњачки историчар, Елмедина Капиџија узима у обзир мишљења других историчара. Између теза да помен епископа Василија представља првог православног епископа Босанске епископије и одбацивања постојања епископије, Капиџија прихвата трећу претпоставку М. Јанковић да се помен у ствари односи на мачванског епископа Српске архиепископије (Elmedina Kapidžija, „Vjerska politika 'Sremskog kralja' Dragutina”, *Historijska traganja*, V (2010), 195–196). Коматина наводи мишљење да је босански епископ Василије српски православни архијереј, али пошто се не помиње у епископским нотацијама Српске цркве, могуће је да се његов помен односи на мачванског епископа, који стољује у Београду (И. Коматина, н. д., 386–387). На тај начин у доба Драгутина помен Босанске, Мачванске или Београдске епископије у ствари говорио би о једној те истој епархији. Опет, Коматина на мапи проширене Српске цркве у Драгутиновим земљама не обележава постојање Босанске епископије, док Мачванска/Београдска епископија западну границу јурисдикције завршава на Дрини и не протеже је на области Усоре и Соли. С друге стране црквена јурисдикција на територији целе Босне именује се као простор под деловањем римокатоличког Дубровника и тзв. „Цркве босанске”, дакле, без јурисдикције Српске архиепископије. У индексу имена цитиране монографије Коматине (стр. 431) стоји: „Василије, босански епископ” (*Исјо*, 299, 431). Остаје, дакле, недоречено; да ли је постојала Босанска епископија Српске архиепископије; да ли је Мачванска епископија имала јурисдикцију на све босанске области Драгутинове, при чему би западна граница епархије била не река Дрина већ Врбас (православни мисионарски рад Драгутина је допирао све до западних граница краљеве територије, до реке Врбас (видети: Немања Цветковац, „Црквена припадност краља Драгутина после 1291. године”, *Баштјина*, 48 (2019), 365); или је ипак помен епископа Василија у православној контексту упитан? Ћ. Јанковић, подразумевајући помен епископа Василија 1293. у Млечима као српског православног архијереја, упућује да је „забележен” не као епископ Усоре већ Босне. Иако помен босанског епископа меша са деловањем и мачванског, Јанковић подразумева постојање (и јурисдикцију српске) епископије у Босни (Ђорђе Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије: Крајак њрелед од њочетика до њурске окупиације*, Хришћанска мисао, Београд 2015, 270). Фостиков и Исаиловић крећу од претпоставки да се под поменом епископа Василија ради о римокатоличком епископу, или о православној епископу босанском, мачванском (београдском), рашком, сремском. На концу су прихватили мишљење да је име Василије карактеристично за источну црквену традицију, да је краљ Драгутин био одан православљу па да у складу с тим, епископа Василија не можемо сматрати за римокатоличког или богумилског већ за српског православног епископа (А. Фостиков, Н. Исаиловић, „Уговор о веридби Владислава II”, 33–35). Алексич и Живковић разматрајући Драгутинов круг епископа односно српских епархија у његовим земљама, помињу четворицу; моравичког Николу, мачванског Јована, браничевског Мојиша, и на концу наводе да је „у Усори и Соли забележено деловање босанског епископа Василија” (Владимир Алексич, Војислав Живковић, „Политичка и црквена позадина монашења краља Драгутина” (*Црквене студије*, 18 (2021), 240–241).

има и историју црквене рецепције у вези схватања пријемства Епархије Зворничко-тузланске.¹⁹

¹⁹ Говорећи о браку Драгутиновог сина Владислава са Констанцом, Руварац у тексту Краљице и царице српске казује како је у Венецију на челу посланства ишао “Vescovo Vascinense e vasallo e servidore del Signore Re Stefano”. Руварац је сматрао да је то „епископ босански или мачвански” (Иларион Руварац, „Краљице и царице српске IV”, *Матица*, бр. 17 (1868), 386–387). Гавриловић је сматрао да је у областима североисточне Босне у време Драгутина, основана „посебна православна епископија с првим епископом Василијем” (Андра Гавриловић, *Историја Српске православне цркве за школску и васпитну употребу*, Издавачка књижевница Геце Кона, Београд 1927, 114). Без посебног објашњења у једној напомени Пурковић одбацује мишљење Јиречека да се помен односи на српског православног епископа (Миодраг Пурковић, *Српски епископи и митрополији средњег века*, Скопље 1938, 27, нап. 141). Р. Грујић је био мишљења да је краљев повереник, Василије био први православни епископ, епископије у североисточној Босни чија је наследница Зворничко-тузланска епархија (Радослав Грујић, *Православна српска црква*, Светлост – Каленић, Крагујевац 1989, 41). Опет, у Грујићевом набрајању епископија Српске архиепископије не налазимо помен босанске, зворничке или епископа Василија (Радослав Грујић, „Жичко-пећка архиепископија”, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I (A–3)*, уред. Станоје Станојевић, Библиографски завод Д. Д., Загреб 1928, 750). Такође, Грујић историју „Зворничке епархије”, у *Народној енциклопедији*, почиње тек од XVI века (Радослав Грујић, „Зворничка епархија”, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка I, A–3*, уред. Станоје Станојевић, Библиографски завод Д. Д., Загреб 1928, 806). Чедомир Марјановић је сматрао да се помен епископа Василија односи на православног епископа у Драгутиновим босанским областима (Чедомир Марјановић, *Историја српске цркве*, Библиотека Лавиринт, Београд 2001, 36). Филиповић је био световни етнограф и историчар, али је по жељи зворничко-тузланског епископа Лонгина Томића написао црквеноисторијски научни рад објављен у *Бојословљу* 1964. године. У њему Филиповић разматра да се потпис босанског епископа Василија у Млецима односи на православног епископа Босанске епископије која је настала у североисточној Босни у време владавине краља Драгутина. При томе Филиповић сматра да се епископ Василије нашао у Млецима јер је невеста била римокатоликиња и да је требало уклонити брачне сметње у мешовитом браку (Миленко Филиповић, „Почети и прошлост Зворничке епархије”, *Бојословље*, бр. 1/2 (1964), 51–52). Кашић је сматрао да је у делу Босне којим је управљао Драгутин, постојала посебна епархија чији је епископ био Василије који је 1293. путовао у Млетке (Душан Кашић, „Преглед историје Зворничко-тузланске епархије”, *Српска православна епархија зворничко-тузланска, Шемањизам*, уред. Василије Качавенда, Епархијски управни одбор Српске православне епархије зворничко-тузланске, Тузла 1977, 13). Епископ шумадијски Сава Вуковић, у делу *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, позивајући се на поменути рад Миленка Филиповића (нап. 12), наводи да је „Епископ босански Василије, 1291 – после 1293”, српски јерарх те да је био „шеф посланства” и да је потписао уговор у Млецима 24. августа 1293. године у вези женидбе принца Владислава и Констанце Морозини (Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*, Евро – Унирекс – Каленић, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 54). Милеуснић је мишљења да је босански епископ Василије био епископ дела Босне којим је управљао Драгутин (Слободан Милеуснић, „Пошара српских светиња: Зворничко-тузланска епархија”, *Политика* (17. октобра 1993), 12; упор. „Зворничко-тузланска епархија”, Слободан Милеуснић, *Духовни феноцид: Прејлед йорушених, оишећених и обесвећених цркава, манасџира и грујих црквених објеката у райу 1991–1995 (1997)*, Музеј Српске православне цркве, Београд 1997, 151). П. Пузовић сматра да је од краја XIII в. поред Мачванске (Београдске) епископије, постојала у областима Усоре и Соли и Босанска епископија, која је била у саставу Српске архиепископије. Њу је основао краљ Драгутин и њен је епископ био Василије поменути у Венецији 1293. (Предраг Пузовић, „Зворничка епархија”, *Бојословље*, бр. 1/2 (2003), 281; упор. Предраг Пузовић, *Српска Папирјаршија: Историја Српске православне цркве*, Православна реч, Нови Сад 2010, 47). Пилиповић у контексту помена епископа Василија из 1293. казује да документарни извори потврђују да је на простору североисточне Босне постојала српска православна црквена организација у областима Стефана Драгутина (Радован Пилиповић, „Поглед на прошлост Српске православне Епархије зворничко-тузланске”, *Теолошки йојледи*, XLVI, бр. 2 (2013), 538). Јандрјић каже да

ЦРКВЕНА ЈУРИСДИКЦИЈА У УСОРИ И СОЛИ: ТЕЗЕ И ТЕРИТОРИЈАЛНО-КАРТОГРАФСКИ АРГУМЕНТИ

Да ли помен епископа босанског (1293) имплицира постојање Епископије босанске или су усорско-солски поседи Драгутинови били део неке од других српских епископија? У тезама српских историчара можемо да идентификујемо четири претпоставке. У питању су тезе о јурисдикцији: а) Дабарске епископије; б) Моравичке епископије; в) Мачванске епископије; г) Босанске епископије.

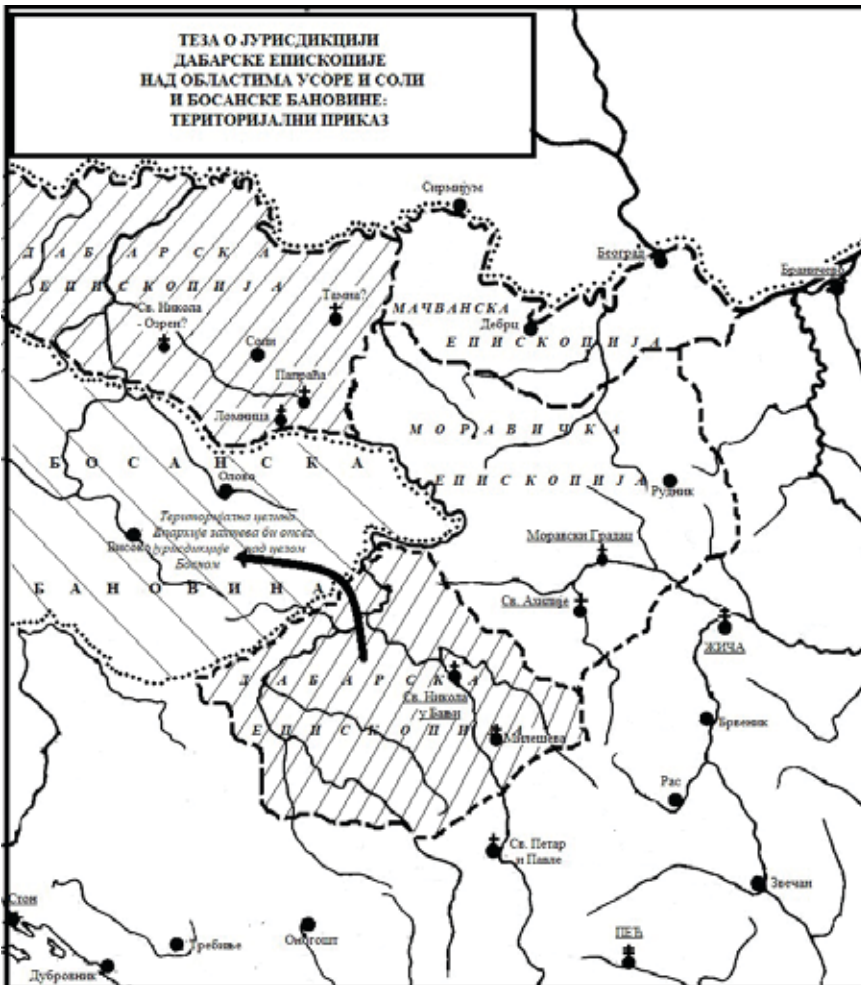
А) Усора и Соли ѿод Дабарском епископијом?

Разматрање *дабарске тезе*,²⁰ о јурисдикцији над Усором и Соли, започемо са мишљењем Н. Дучића. Он је сматрао да је од времена свог оснивања, Дабарска епископија имала духовну јурисдикцију над православцима босанске државе и над Драгутиновим областима када су у североисточној Босни настајали стари, немањићи манастири.²¹ Ово мишљење има два снажна основа. Први је да је Дабарска епископија у вези са термином *Босанске епископије*, односно да је у будућности инкорпорирала њен назив у своје име (*Дабробосанска*). Друга је чињеница да је Дабарска епископија, као западна граница Српске архиепископије имала улогу у борби против богумилске јереси у време Драгутина и Милутина, а о чему сведоче анатемизми *Пљеваљској синодика*. У том смислу и Иларион Руварац говори о помоћи

се на основу аутентичног помена епископа Василија може претпоставити да је постојала „Босанска епископија”, Српске цркве у областима Соли и Усоре (Ж. Јандрић, н. д., 24, 110). У црквеној рецепцији епископа Василија, треба узети у обзир публикације Зворничко-тузланске епархије СПЦ која себе сматра наследницом српских средњовековних епархија из североисточне Босне. Преставка Српско-православног епархијског црквеног суда и Управног и просветног савјета тузланског о арондацији Зворничко-тузланске епархије из 1930. године наводи да се Епископија у Зворнику по први пут јавља у XVI веку, али да су овим босанским областима (Соли) управљали Драгутин и његови синови те да су подизали манастире, што јасно указује на схватање о сукцесивности црквене организације на овим просторима (*Пресјавка Српско-православној епархијској црквеној суда и Управној и просветној савјетној тузланској о арондацији Зворничко-тузланске епархије*, Тузла 1930, 4). Даље, треба обратити пажњу на два диптиха, објављена у шематизмима епископије. Први је Шематизам из времена владике Лонгина Томића 1977. године, а други је из времена владичанства Хризостома Јеврића 2015. године. Оба диптиха – очигледно, у духу пријемства и предања – наводе „босанског епископа Василија (1293)”, као првог архијереја Зворничко-тузланске епархије (*Српска православна епархија зворничко-тузланска, Шематизам*, 60). У шематизму из 2015. у *Диптиху Архијереја ЕЗТ*, епископ Василије се наводи на првом месту (вид.: *Епархија зворничко-тузланска: Друштво шематизам 2015*, уред. Хризостом Јеврић, *Епархија зворничко-тузланска*, Бијељина 2015, 33). Као такав наведен је и у диптиху зворничко-тузланских владика у парохијској публикацији (објављеном са благословом епископа) (Жељко Теофиловић, *Православље у Сребреници*, Српска православна црквена општина Сребреница, Сребреница 2010, 45).

²⁰ О Дабарској епископији: Иларион Руварац, „Нешто о Босни, дабарској и дабро-босанској епископији и о српским манастирија у Босни”, *Годишњица Николе Чујића*, II (1878), 240–261; Нићифор Дучић, „О јепископијама зетској и дабарској”, *Гласник српској ученој друштва*, 57 (1884), 71–103; М. Пурковић, н. д., 26–28. О њеним границама: Владимир Алексић, Марија Копривица, „Територијални обим епископија Српске цркве на почетку XIII века”, *Црквене студије*, 16, бр. 2 (2019), 65–66.

²¹ Н. Дучић, „О јепископијама зетској и дабарској”, 101–103.

Прилој 1. Дабарска теза: Хипотетички приказ граница (Извор: Ауторско дело)

епскопа дабарског Исаије краљу Драгутину у борби са јеретицима.²² Две су чињенице које не иду у прилог *дабарској тези* јурисдикције над Усором и Соли. Прва се тиче територијалног опсега који би био некомпатибилан са два територијално одвојена дела – дабарске области и Усоре са Соли. Било би нелогично претпоставити да је дабарски епископ из манастира Св. Нико-

²² И. Руварац, „Нешто о Босни, дабарској и дабро-босанској епископији”, 252. Као што смо споменули Пурковић је одбадио помен епископа Василија као православног, али је и он мишљења да је дабарски епископ Исаија имао мисију борбе против јеретика у Драгутиновим областима (М. Пурковић, н. д., 27). Међутим, поставља се питање да ли је поменути борбу дабарски епископ водио само у Дабру или је њено жариште било у босанским областима краља Драгутина? Ако је други случај у питању, то би имплицирало дабарску јурисдикцију над краљевина босанским земљама, тј. Усором и Соли!

ле у Бањи, управљао црквеним животом у Усори и Соли. Истина, када би се област Босанске бановине сматрала за компактни део јурисдикције епископије, онда би била заокружена јединствена целина јурисдикције. То не би било нелогично јер над просторима централне Босне, Дабарска епископија, доцније, показује своју јурисдикцију. Опет, тако би се јавио нови проблем, огромне територије која би, уместо епископији, више одговарала опсегу архиепископије. Друга је чињеница да *Пљеваљски синодик* сведочи да је у доба архиепископа Јакова (1286–1292), што је временски блиско помену епископа Василија (1293), дабарску катедру заузимао епископ Исаија.²³ Истовремено име епископа Василија уопште не налазимо у сачуваном диптиху дабарских архијереја.²⁴

Б) Усора и Соли њод Моравичком епископијом?

Од свог оснивања Моравичка епископија²⁵ својим најзападнијим границама допирала је до реке Дрине, што је чинило граничном епархијом према Босни, и што је свакако отварало мисионарски потенцијал Српске архиепископије у том правцу. Суседство са усорско-солским земљама није једини аргумент који узима у обзир могућу јурисдикцију моравичког трона и на североисточну Босну. Наиме, М. Филиповић је с правом указао на постојану црквено-историјску повезаност ариљско-градачких (моравичких крајева) са северnobосанским крајевима још од Драгутинове владавине.²⁶ У том смислу, ако би сматрали да се помен епископа Василија односи на моравичког архијереја и да је Моравичка епископија вршила јурисдикцију у Усори и Соли, сусрели би се са низом чињеница. Прва је чињеница да, *Пљеваљски синодик љравославља* у листи моравичких епископа не наводи име Василија.²⁷ Друга и трећа чињеница се понављају као и у случају потенцијалне дабарске јурисдикције. Дакле, територијални опсег потенцијалне моравичке јурисдикције био би преогroman. Обухватао би простор низа српских „земаља”, све од Златибора и Ариља, преко Дрине до земаља Соли, и даље на запад преко Усоре, до Врбаса и Доњих Краја. Управљање епископијом из Ариља у контексту Драгутинове верске политике у Босни, био би тежак подвиг за епархијског епископа, као територијално и мисионарско бreme.

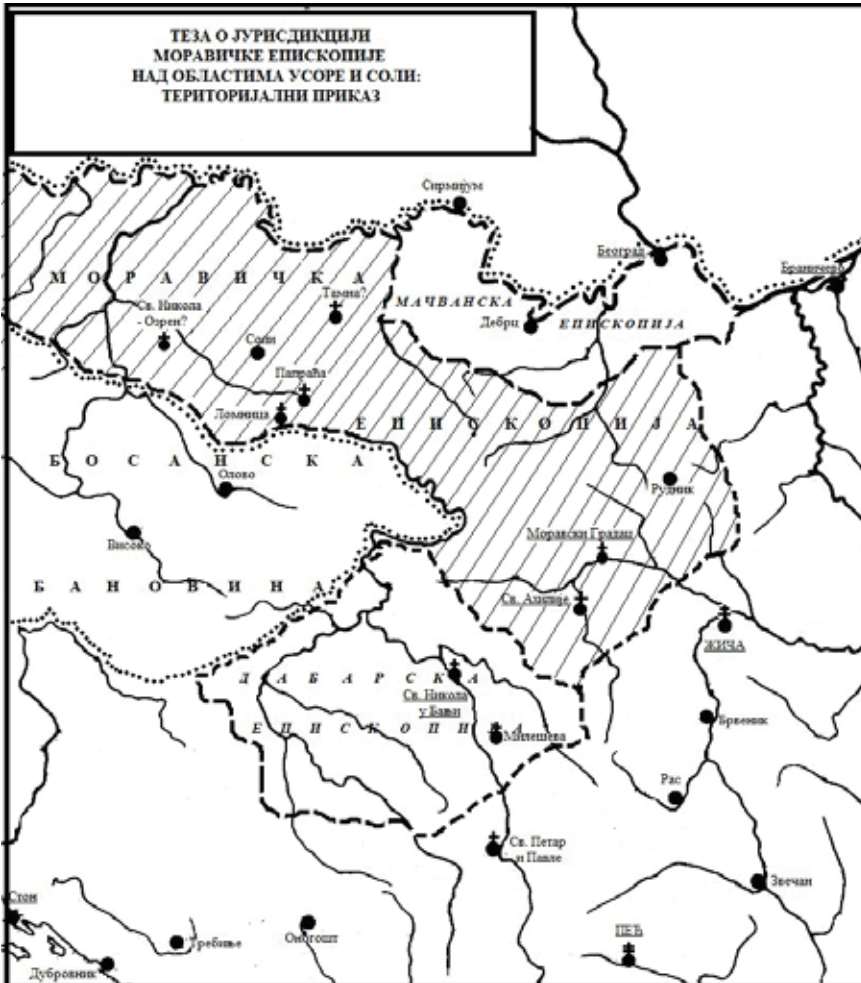
²³ *Пљеваљски синодик* наводи многољетствије краљевима Драгутину и Милутину, архиепископу српском Јакову и „Исаји свесвећеном епископу дабарском” (Vladimir Mošin, „Rukopis pljevaljskog sinodika pravoslavlja”, *Slovo*, 6–8 (1957), 158; Владимир Мошин, „Сербская редакция синодика в Неделю православия”, *Византийский временник*, 17 (1960), 302–303).

²⁴ Епископска листа Дабарске епископије наводи: „Кристипору, Јоаникију, Методију, Николи, Јовану, Спиридону, Исаји, Јовану, Јовану; вечни спомен” (В. Мошин, „Сербская редакция синодика”, 304; упор.: И. Руvaraц, „Нешто о Босни, дабарској и добро-босанској епископији”, 253; М. Пурковић, н. д., 26–27; А. Гавриловић, н. д., 83; Нићифор Дучић, *Историја Српске љравославне цркве*, Друштво за очување баштине „Доб” – Нова Доб, Гацко–Београд 2008, 252; Драгана Јањић, „Белешке о Дабарској епископији”, *Баштина*, 31 (2011), 133–148.

²⁵ Радослав Грујић, „Моравичка епархија”, *Народна енциклопедија... II (И–М)*, 882–883; М. Пурковић, н. д., 29–31. О границама Моравичке епископије (вид.: В. Алексић, М. Копривица, н. д., 76).

²⁶ М. Филиповић, н. д., 69–72.

²⁷ Диптих помјаника моравичке листе епископа гласи: „И Дионисију, Меркурију, Герасиму, Јевсевију, моравичким епископима; вечни спомен” (В. Мошин, „Сербская редакция синодика”, 304; упор. А. Гавриловић, н. д., 83; М. Пурковић, н. д., 30).

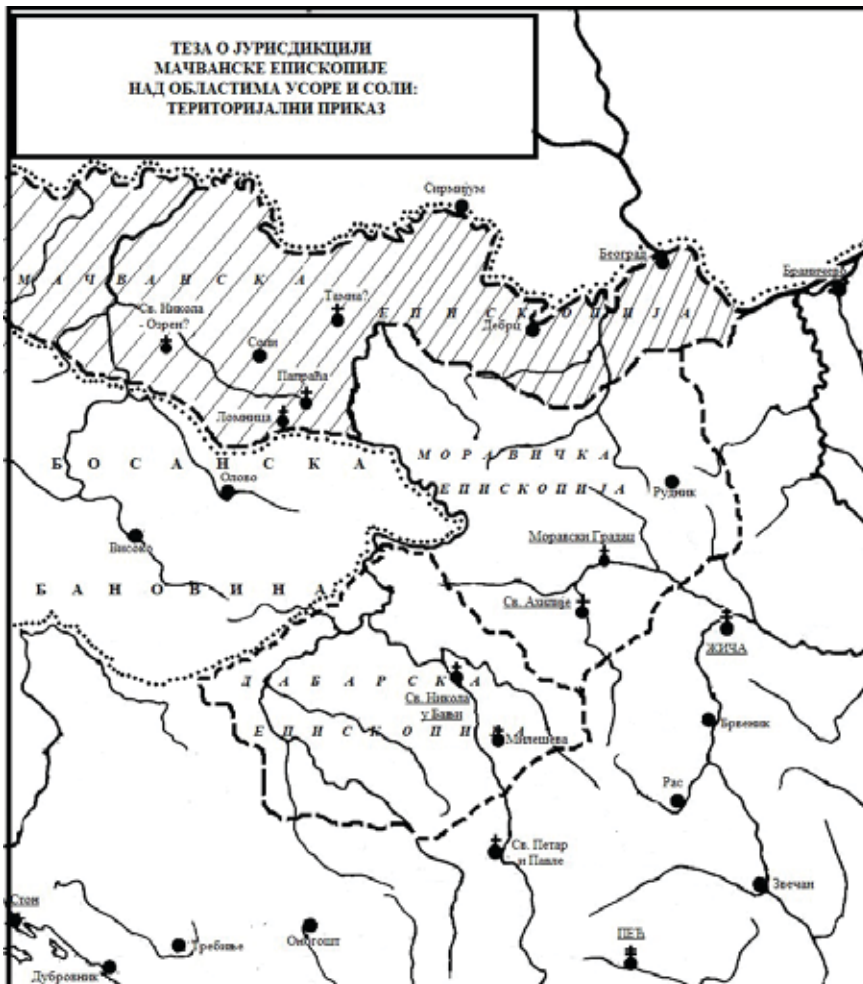
Прилој 2. Моравичка теза: Хипотетички приказ граница (Извор: ауторско дело)

На концу, епископ Василије у Млечима није интитулисан *моравичким*, а других доказа у прилог *моравичкој тези* немамо.

В) Усора и Соли њод Мачванском / Београдском епископијом?

Мачванска епископија са центром у Београду настала је у време краља Драгутина између 1284–1290.²⁸ Највећи део наведених историчара узимали су за главну претпоставку да се помен епископа Василија 1293. највероват-

²⁸ Катарина Митровић, Марија Копривица, „Београдско-мачванска епископија између православља и католичанства (XI – прве деценије XIV века)”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXXII (2016), 7–8. О Мачванском епископији, видети: М. Пурковић, н. д., 34.

Прилој 3. Мачванска теза: Хипотетички приказ граница (Извор: Ауторско дело)

није односио на мачванског епископа, или уопштено да област Усоре и Соли треба сматрати за територију под мачванском црквеном јурисдикцијом. Међу ауторитативним мишљењима ове тезе, истичу се она поменута М. Јанковић и И. Коматине. У прилог овој тези ишао би прворазредни значај Мачве у Драгутиновим областима. Такође, постојала је традиција „Маргаритиног мираза”, односно политичко-територијалне традиције која је повезивала Усору и Соли са Мачвом. Прилог контра би се опет тицао територијалног обима епископије. Њена потенцијална јурисдикција простирала би се од Браничева до Врбаса. Поред огромног пространства и различитости локалних прилика, катедра у Београду била би удаљена од борбе против богумила за коју је логично претпоставити да је захтевала епископа „на терену” борбе.

Даље, у *Пљеваљском синодику* не налазимо помен мачванских епископа.²⁹ У повељи Хрусијском пиргу (1303/4) није наведен мачвански епископ, али се мачвански епископ по имену Јован помиње у Светостефанској (1316) и Уљарској повељи (1317), што је једини познати епископ у XIV веку.³⁰ Јасно је да између помена босанског епископа Василија 1293. и мачванског Јована 1316. постоји временски вакуум, те ако се изузме претпоставка да је мачвански епископ у ствари Василије кога је доцније непосредно, или посредно, наследио Јован, онда немамо доказа којима би претпоставили да име епископа Василија, као и његов наслов *босански* има везе са Мачванском епископијом. Иако је Мачванска епископија имала најзначајније место међу епископијама у Драгутиновим земљама, највероватније је њена западна граница завршавала на Дрини.³¹

Г) Босанска епископија, Српске архиепископије у Усори и Соли?

У најранијим византијским и српским изворима река Дрина била је граница унутарњих земаља Србије, односно међаш Босне „од остатка Србије”.³² Ако прихватамо тезу да је читава Српска црква епархијски организована у складу са „земљама”, и да су Драгутинове области (1284–1316) Браничева добиле Браничевску, а сремске/мачевске земље Мачванску епископију, морали би неупитно да закључимо да би земље Усори и Соли једине биле „кажњене”, неорганизацијом сопствене епископије. То никако не би ишло у прилог смислу црквене политике краља која се у Босни борила са бабунском јереси. Већи број епископија олакшавао би пацификацију *сремске краљевине* и омогућавао употпуњеност црквене организације. Будући да су се територије српских средњовековних епархија углавном поклапале са „земљама”,³³ хипотетички епископију „босанску” треба тражити западно од Дрине и неопходно је узети у обзир низ чињеница. Прва је да су Усори и Соли биле самостални територијални ентитети које су по логици других земаља Драгутинове области потребовале своју епископију. Међутим, на основу титуле епископа Василија, видимо да назив његове епископије није укључивао титулу Усоре и Соли, већ термина Босне. Поставља се питање због чега је то тако? Више је потенцијалних одговора. Први од њих могао би бити у томе што се за усорско-солске земље понекад користио и назив Босне, још и пре њихове инкорпорације у државу и титулу Котроманића.³⁴ Други је

²⁹ Мошин, „Сербская редакция синодика”, 304; ср. К. Митровић, М. Копривица, н. д., 7–8.

³⁰ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника, Књ. I, 1186–1321*, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић, Душан Синдик, Београд 2011, 474, 542; К. Митровић, М. Копривица, н. д., 8–10.

³¹ К. Митровић, М. Копривица, н. д., 10.

³² Ј. Мргић, *Северна Босна*, 77 (вид. напомену 139).

³³ Ј. Мргић, исто; В. Алексић, М. Копривица, н. д., 61. Дрина је била природна граница између земаља Соли и Мачве. Видети: Драгана Лазаревић, „Територија краља Драгутина”, *Гласник Историјског архива Ваљева*, 25 (1990), 16.

³⁴ У контексту Драгутинове владавине северном Босном, постсредњовековни српски родослови краља називају владарем „усорске земље” (Љубомир Стојановић, *Сјари српски родослови и лейдојиси*, Књ. XVI, Српска краљевска академија, Сремски Карловци 1927, 30–31, 50), док је његов савременик Данило II назива „босанском земљом” (*Животи краљева и архиепископа српских, Архиепископ Данило и друји*, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 41). Краљев северни део Босне назвао је *Босном* и папа Никола IV. Пре краљеве владавине, у XIII веку

јала Босанска бискупија у Ђакову са јурисдикцијом у Усори и Соли, можда је као противтежа њој успостављена Босанска епископија? Она би имала крштењске задатке у покрштавању бабуна и добила би друштвена права званичне Цркве. У том смислу интересантне су жалбе римокатоличког клера папи. Жалба калочког надбискупа коме је босански бискуп био суфраган, казује да је краљ Драгутин присвојио „нека добра и права његове Цркве”.³⁶ Хипотетички то је могло бити условљено тиме што је православна Босанска епископија задобила одређена права. Друга жалба нунција Руфина за време Стефана II Котроманића (1317–1320), дакле пар година после Драгутина, казује да се у Босанској бискупији не може добити убирање десетка јер је *близу шизмајџика и да је скоро разорена*.³⁷ Вероватно Бискупија није разорена у физичком смислу, већ се ради о духовном или материјалном контексту. Да ли су нарушена права која се помињу у ствари питања имовинског, новчаног, или каквог другог статуса? – Евидентно је Босанска бискупија добила алтернативну црквену организацију коју нема логике тражити међу бабунима. Из друге жалбе види се да је црквени десетак неко други прибирао и намеће се једини логични закључак да је то православна епископија. Упоредно постојање Босанске бискупије и Босанске епископије одговорило би на питање зашто је мисија против јеретика укључивала и римокатоличку и православну акцију. Соловјев је мислио да се краљ обратио за помоћ папи у борби против бабуна, након што српска православна мисија није имала нарочитог успеха.³⁸ Међутим, ако су Усора и Соли имале двоструку црквену јурисдикцију, лако би се објаснила истовремена антибабунска мисија, и папе и српског архиепископа.

РЕВАЛОРИЗАЦИЈА УГОВОРА У МЛЕЦИМА 1293. ГОДИНЕ – ЈЕДНО РАЗУМЕВАЊЕ ПОМЕНА *ВАСИЛИЈА ЕПИСКОПА БОСАНСКОГ*

Чији је епископ Василије? Ако је римокатолички бискуп, онда теза о постојању српске, православне Босанске епископије губи једини писмени извор на који се позива. Ако је Василије био православни епископ³⁹ – сходно нашем претходном разматрању – тешко да његово име можемо везати и за једну српску епископију, укључујући и популарну у историографији *мачванску тјезу*. Дакле, ревалоризацију помена епископа Василија започињемо потрагом за његовим верским идентитетом, тј. црквеном припадношћу. Обично су поменути српски историчари казивали да је само име Василија типич-

³⁶ “... pro eo quod nobilis vir Stephanus, qui Rex Servie in illis partibus nuncupatur, ad bona et iura dictarum ecclesiarum improvidas manus extendens...”, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I (Ab Honorio PP. III. usque ad Clementum PP. VI. 1216–1352)*, ed. Augustin Theiner, Romae 1859, 442. упор. Д. Драгојловић, н. д., 71.

³⁷ “In civitate et diocesi Boxinensi. Nichil vacavit, quod ascenderet ultra 6. marchas, facta super hoc pluries inquisitione diligenti, quia illa civitas et diocesis eius sunt prope scismaticos et sunt quasi destructe”, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Vol. VIII, ed. T. Smičiklas, Zagreb 1910, 473.

³⁸ А. Solovjev, н. д., 79.

³⁹ Код Санудовог, најстаријег текста, стоји “episcopo”, а доцнији текстови израз претварају у “vescovo” (А. Фостиков, Н. Исаиловић, н. д., 33).

но источној/православној традицији. – Опет, и римокатолици су признавали светитеље са именом Василије (*Bassilio*, Базилије) и оно се може наћи код римокатоличке јерархије у српским земљама.⁴⁰ Потрага за идентитетом епископа најпре нас упућује на свештеника који је сачинио *Уговоре зарука*.

Краљев свешћеник Брајко

Са епископом Василијем у Млецима, појављује се и свештеник који се у латинским изворима помиње као *Abrasico*, *Abracito*, *Abavisto*.⁴¹ На први поглед на основу самог имена би могли рећи да је латинско/римокатоличко. Међутим, иако је изгубљен оригинал српског уговора, код Сануда чији је текст најстарији, проналазимо да је име свештеника латинизовани облик српског имена Братко.⁴² Фостиков и Исаиловић дају текст и превод: “Questo ha scritto Bratico prete dil dicto s(ign)or re Stephano nel anno dela nativita dil S(ign)or 1293, indictione VIa. Del mexe di avosto nel vigesimo quarto. – Ово је написао Братко, свештеник реченога господина краља Стефана, године од рођења Господњег 1293, индикта шестог, месеца августа, на 24. дан”.⁴³ Евидентно је да је Братко као дворски свештеник и писар, високо образована личност од краљевог поверења, али, извор нам не открива да је он само као образован човек, просто, у мисији, у служби краља. Он себе, заправо, представља *свешћеником краља*, дакле, открива духовну релацију између себе и краља Драгутина. У вези с тим, и црквена идентификација свештеника Братка може да се закључи на основу краљеве верске политике. Дакле, не само да име Братко даје звучност источне црквене праксе, већ треба имати на уму да краљ Драгутин, у својој владавини, никада није био римокатолик, да се замонашио у православљу, и да се краљевом владавином утврђивало православље у његовим, новим територијама.⁴⁴ На основу духовничке релације, јасно је да је краљев свештеник могао бити само православно презвитер. Његово име је световно, с тога, не можемо га везати за монашки амбијент манастира. С друге стране, Братко као учен писар, *краљев свешћеник*, највероватније, није сеоски или варошки свештенослужитељ, већ презвитер-ка-

⁴⁰ У контексту XI/XII века Мавро Орбин помиње да је постојао бискуп „у Свачу Базилије” (Мавро Орбин, *Краљевсѣво Словена*, Српска књижевна задруга, Београд 1968, 18). Цитирајући ову библиографску јединицу и њено место, Сима Ћирковић наводи Базилија као „Василије, епископ босански”, иако је у тексту Орбина наведен Владислав као босански, а Василије (Базилије) као свачки бискуп (Видети: С. Ћирковић, „Василије, епископ босански (?), крај XI в. – Босна, после 1142)”, *Српски биографски речник*, 2, В–Г, Матица српска, Нови Сад 2006, 54).

⁴¹ А. Фостиков, Н. Исаиловић, н. д., 37 (нап. 95). Станојевић је његово име превео као Аврам, али је оставио упитним превод („Ovo je pisao Avram (?) svećenik spomenutoga kralja Stevana godine od rođenja Hristova 1293., indikta šestoga, mjeseca avgusta 24. dan”) (S. Stanojević, „Bračni ugovor”, 69).

⁴² Приметно је да *Брајко* подсећа на име *Врајко*, које се среће међу српском властелом.

⁴³ Instrumento di matrimonio [Уговор о веридби], 37–38. Превод имена из Нардијевог текста као *Брајко*, наводи и Митић: “Questo ha scritto Abracito Prete del detto Re Stefano nell’ anno del Signore 1293, Ind.- 6., mese di Agosto, nel di’ 24. – Ово је написао Братко, свештеник поменутог краља Стефана, Господње године 1293, индикта шестог, 24. дана августа месеца”, Instrumento di matrimonio [Уговор о браку], 27–28.

⁴⁴ Н. Цвитковац, н. д., 355–371.

пелан краљевог двора.⁴⁵ Када би знали који је двор у питању сазнали би и чије је епископије Братко био клирик. Знамо да је Драгутинов главни двор био у Дебрцу у Мачви, а да је поседовао и летњи двор у Београду.⁴⁶ Опет, треба се подсетити да су и земља Усора и земља Соли имале своје стоне градове. Прва два града била су у јурисдикцији Мачванске, а потоња два била би у јурисдикцији потенцијалне Босанске епископије.⁴⁷ Документ уговора који је сачинио свештеник Братко, открива интитулацијом да је с њим у Венецији, као сапутник и вођа посланства српског краља био, не мачвански већ, *ейиској босански*.

Ейиској босански као вазал и служийељ

Уговор у Млечима о себи открива још две чињенице које захтевају анализу. Наиме, на основу Станојевићевог превода о епископу сазнајемо да је он и краљев „поданик и слуга”. Код Пилиповића налазимо превод „дужник и слуга”.⁴⁸ Коначно, Фостиков, Исаиловић и Митић исправили су читање Санудовог и Нардијевог текста у „вазал и слуга”. Српски термин *вазал* – који је претходно преведен са „дужник”,⁴⁹ – идентичан је оригиналу, и на основу његове анализе можемо да реконструирамо више информација о епископу. Вазал (код Сануда *vacel*; код Нардија *vasallo*) укључује термин дужника и слуге у себи, али – у средњовековном духу – истовремено имплицира феудални однос између поменутог епископа и краља. Вазал означава слугу чији се феуд или можда црквени посед налази у држави именованог господара.⁵⁰ Епископ Василије, будући вазал, за краља је везан територијално или кроз земљишни посед. Он је као *servitor* (*слуџа, служийељ*) и особа од поверења. Појам вазала није искључиво означавао војног поданика владару

⁴⁵ Изнесена је претпоставка да је Братко био духовник-исповедник краља Драгутина (Вид.: А. Фостиков, Н. Исаиловић, н. д., 30–31). Међутим, примарног краљевог духовника највероватније треба тражити у лику монаха Атанасија, самог архиепископа Данила II, као и Галактиона, монаха из Свете Земље (Вид.: Владимир Алексић, Војислав Живковић, „Политичка и црквена позадина монашења краља Драгутина”, *Црквене студије*, 18 (2021), 245.

⁴⁶ Д. Лазаревић, н. д., 15.

⁴⁷ Седиште „земље” Соли била је Сол (данашња Тузла), а највероватнији центар Усоре био је Тешањ (Вид.: Ј. Мргић, „Жупе и насеља ’земље’ Усоре”, 28). Ћ. Јанковић изнео је мишљење да је седиште *босанској ейиској* највероватније било у области око ушћа реке Усоре у Босну (Ћ. Јанковић, н. д., 270), што је иначе у близини данашњег Тешња. (О Соли: Ј. Мргић, *Северна Босна*, 51). Постоје мишљења историчара да је један од осам првосрпских градова, које спомиње Порфиригенит, и Тешањ као Δεονίך, Десник (*Византијски извори за историју народа Јуџославије*, Том II, уред. Георгије Острогорски, Византолошки институт САН, Београд 1959, 8–59, нап. 204; Dejan Bulić, “The Fortifications of the Late Antiquity and the Early Byzantine period on the later territory of the South-Slavic principalities, and Their Re-occupation”, *The World of the Slavs – Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD)*, ed. Srđan Rudić, Institute of History, Belgrade 2013, 156; Предраг Коматина, *Константијин Порфириогенит и рана историја Јужних Словена*, Византолошки институт САНУ, Београд 2021, 275, нап. 1506).

⁴⁸ Р. Пилиповић, н. д., 538.

⁴⁹ *Дужник* (онај који дугује некоме нешто или који је задужен за нешто) (Вид.: *Речник српској језика*, Измењено и поправљено издање, уред. Мирослав Николић, Матица српска, Нови Сад 2011, 315.

⁵⁰ За појам вазала у средњовековљу и значење код нас (Вид.: Jan Frederik Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, E. J. Brill, Leiden–Boston 1976, 1061–1063; *Речник српској језика*, 120).

већ и територијалног поданика одређене области који изнад себе признаје сизерена. У том кључу вазал је можда могао бити и онај који управља метохом или уопштено црквено-земљишним поседом у домену владара.⁵¹ Ово умањује могућност претпоставке да је у питању босански бискуп из Ђакова које је било ван Драгутиновог поседа. Услед територијалног јаза бискуп из Ђакова није могао бити вазал *сремском краљу*, па самим тим ни *служити* ње. Осим тога, у историографији је позната чињеница да у сачуваном диптиху имена босанских бискупа у Ђакову уопште не налазимо име Василија (*Vasilio*).⁵² С тим би и закључили одговор, да је Василије као епископ био српски и православни.

* * *

Прихватајући аутентичност термина *босански* у титули епископа и његову православност долазимо до коначног питања, да ли је могуће претпоставити постојање Босанске епископије, Српске архиепископије? Сумирано: а) име Василије звучи ближе источној традицији; б) тадашњи бискуп босански је Тома, а име Василија не налазимо у диптиху бискупије; в) православни свештеник Братко записао је формулу интитулације епископа; г) помен епископа Василија као православног јерарха онемогућава његово повезивање са суседним српским епископијама. До таквог закључка можемо доћи не само на основу тога што се име Василија не помиње у сачуваним диптисима суседних епископија (Мачванске, Дабарске, Моравичке), већ што и помен епископа уједно представља његову интитулацију. Тај моменат је,

⁵¹ Узимајући у обзир ондашње обичаје у Србији, постојала су епископска властелинства, па би у том смислу, српски епископ могао бити властелин (*vasallo*). Немањићи су даривали епископијама и манастирима читаве области са селима и кметовима у складу са западњачким феудалним, али, и византијским задужбинарским обичајима. За примере и моделе српских епископских властелинстава видети: М. Јанковић, н. д., 101–131. Даривале су се метохе најчешће манастирима који су били седишта епископија. Ако је такав био случај са „вазалством” епископа Василија, његово епархијско седиште могли би тражити и у неком од манастира немањићке традиције у областима североисточне Босне.

⁵² Седиште и црквени живот Босанске бискупије прешли су у Ђаково у Славонију (од 1250), која није спадала у оквир Драгутинове земље. Босански бискупи у Ђакову између 1250. и 1316. г. били су: Понса, Роланд, Тома, Никола, Гргур, Гискард (Вид.: Ive Mažuran, „Ђаково и Bosansko-đakovačka biskupija od 1239. do 1536. godine”, *Diacovensia: Teološki prilozi*, Vol. 3, No. 1 (1995), 108–113; упор. И. Коматина, н. д., 386 и Прилог бр. 5 – Босанска епископија /Листа босанских бискупа из Ђакова/). Теза о томе да је епископ Василије био у ствари богумил – у јеку Драгутинових прогона „јеретика”, ради чега је сарађивао и са папом – не чини се основаном и вредном разматрања. Ипак, примера ради, навешћемо такво мишљење, чији је представник Амброзије Бенковић. Он епископа Василија није сматрао за римокатоличког али ни православног. Како је име епископа – Василије, било својствено источном обреду, Амброзије каже да нема „katoličke biskupije грчког обрета”, – па је зато Василије био обраћени патаренски *gjeg*, јер су они своју цркву звали *босанском* (Ambrozije Benković, *Tuzlansko područje negda i sada, s posebnim obzirom na vjerske prilike*, Jakov Benković, Županja-Đakovo 1971, 50). Јасне су нелогичности – ако је обраћени дјед – ко му је дао титулу епископа? У шта се преобратио ако није сада православни или римокатолички епископ? Како преобраћеник може да се позива на потенцијално некадашње богумилско достојанство и титулу епископа и да се званично њоме потписује, а притом још да се уговором у Венецији куње у име „душе” српског краља Драгутина који је прогонио ову јерес уз садејство како српског клира тако и фрањевачког клера?

чини се, често био занемариван. Пред њим се нашао и Алекса Ивић када је у списку српских епископија убројио на уникатан начин и „епископа Василија код краља Драгутина”, тј. прихватио је његово постојање као српског православног „босанског” епископа, али није се усудио да на основу његовог помена прихвати и постојање Босанске епископије. Слично овом, интересантан је коментар Ј. Мргић. Постојање епископа Василија као српског архијереја она доводи у везу са извештајем Данила II о искорењивању босанских јеретика, а у контексту деловања српских епархијских епископа у Драгутиновим земљама; „Поред постојања посебног српског јерарха западно од Дрине, претпоставља се да је активну улогу у покрштавању присталица босанске цркве имала и новоосновања Мачванска (Београдска) епископија, уз Моравичку и Дабарску.”⁵³ Ово мишљење је изразито важно за наше разматрање. На основу њега можемо закључити низ судова. Први је да је епископ Василије српски јерарх који делује западно од Дрине у Драгутиновим земљама, при чему има крштењски задатак. Даље, он није идентичан са епископима неке од поменутих, суседних епархија. Дакле, могли би тумачити да епископ Василије стоји на челу црквене организације која постоји и делује крштењско-мисионарски у усорско-солским земљама, али иако нам је познато име њеног архијереја ми не знамо њено име. Међутим, поставља се питање да ли је тако? Да помен епископа Василија није истовремено пропраћен његовом титулом назив епископије би заиста остао непознат. Међутим, то није случај, јер – поновићемо – сам помен окарактерисан је титулом *епископ босански*. Да није тако епископ Василије би се могао везати за било који кутак Драгутинових поседа 1293. године. У том смислу, Цвитковац каже да је у изворној грађи потврђен Василије као *епископ босански*, али не и у историографији која оспорава „постојање било какве званичне црквене организације под патронатом Српске православне цркве на простору северне Босне у Драгутиново време”. Даље казује – „придев ’босански’ који стоји уз Василијево име, не мора га стриктно квалификовати за епископа са подручја Босне. Сама чињеница да се среће у најближим круговима око Драгутина и његовог сина, заједно са овим придевом, врло јасно упућује на његову улогу – мисионарски рад у Босни”.⁵⁴ Дакле, Цвитковац „јурисдикцијски проблем”, Василија решава тако што наставља историографско негирање постојања посебне епархије у Босни, а прихваћа да епископ у тој области делује мисионарски. Међутим, у светлу православне црквено-канонске организације то просто није могуће. Наиме, Усора и Соли не могу бити „брисани простор”, јурисдикције, како мисионарске, тако и било које врсте. У том смислу, Василије није могао деловати „мисионарски”, на босанским територијама краља Драгутина ако није имао јурисдикцију над њима, тј. ако су оне биле подручне другом српском епископу.⁵⁵ Опет, ако прихватимо да је мисионарски

⁵³ Ј. Мргић, *Северна Босна*, 192.

⁵⁴ Н. Цвитковац, н. д., 366.

⁵⁵ У: *Свешћени канони Цркве*, прир. Атанасије Јевтић, Православни богословски факултет, Манастир Тврдош и епархије СПЦ, Београд 2005, вид. каноне: 35. Апостолског сабора (стр. 45–46); 2. Другог васељенског сабора (стр. 86–87); 8. Трећег васељенског сабора (стр. 98–99); 120. Картагинског помесног сабора (стр. 381).

деловао западно од Дрине онда му је јурисдикција над тим областима додељена од стране архиепископа српског.⁵⁶ Коначно, преговарајући женидбу престолонаследника у Млецима, Василије се није могао тек тако, узгред, интитулисати епископом *босанским*, ако то и није био званични назив његове епископије, јер титула епископа открива назив епископије, и обратно.⁵⁷ У том контексту питање девоције „по милости Божијој”, којом се именује Василије, кључна је за разумевање енигме о постојању Босанске епископије. Овде је умесно навести формулу која и данас има место у богослужбеном предању Српске цркве. Наиме, у *Чину доксолоџије*, или пре *Трисвештој* на *Архијерејској литургији*, ђакон(и) проузносе многољетствије епископу. Формула многољетствија открива да је управа над епархијом њеном епископу богомдана и литургијска реалност. Текст формуле из српско-византијског богослужбеног предања проузноси се епископу епархије на овај начин: „Пресвештеном и високодостојном, Господину (*име*), милошћу Божијом православном Епископу (*назив епископске катедре*), многе године!”⁵⁸ Формула девоције није ограничена само на богослужење, већ се њоме одувек потписују епархијски архијереји, наводећи своју званичну титулу која исходи из назива епархије. Тако не без разлога у помену из 1293. проналазимо формулу „Василије, по милости Божијој, епископ босански”.⁵⁹ У светлу прихватања аутентичности превода, јасно је да се епископ Василије није имао право називати *босанским* – ако то заиста није био. С друге стране, ако се епископ није именовао као мачвански/београдски, дабарски или моравички – а није [sic!] – онда његов помен не можемо везати за појмове претходно поменутих епископија, јер би евентуално, морали сматрати да је нека од њих, 1293. носила назив *босанска*. Следствено, ако прихватамо да је Василије био православно епископ српски – онда је неопходно прихватити и назив епископије на основу титуле епископа. Будући да је помен епископа 1293. јединствен, ову годину би могли узети као најкаснији *terminus a quo* постојања *Босанске епископије*.

⁵⁶ Види 98. канон *Карџајинској йомесној сабора* о успостављању нове епископије од стране предстојатеља помесне Цркве и њеног сабора епископа (*Исџо*, 369).

⁵⁷ Епископ једне православне епархије може да се интитулише само њеним званичним називом који признаје, или још прецизније речено – оснива, утврђује – по потреби – мења или ликвидира надлежна помесна православна Црква – што је у овом случају Српска архиепископија (њен архиепископ са сабором архијереја српских земаља). Будући да је документ писао дворски свештеник, тешко је замислити да би себи дозволио да епископа интитулише у међународном документу потенцијално незваничним називом његове епархије, а при томе да присутни епископ то потврди.

⁵⁸ *Чиновник Архијерејској служења*, прир. епископ жички Хризостом, Манастир Жича, Краљево 2006, 46.

⁵⁹ *op. cit.* упор. интитулације српских архиепископа: *Зборник средњовековних ћириличких йовеља и йисама Србије, Босне и Дубровника, Књ. I, 1186–1321*, прир. Владимир Мошин, Сима Ђирковић, Душан Синдик, Београд 2011, 117, 128, 233, 449, 475. Такође, упор. временски блиску формулу титулације епископа зетског Неофита (1269) (Љубомир Стојановић, *Сџари срџски зайиси и найџиси*, књ. I, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1902, 11). Интересантно је то да *Уговор брака* као сведоке помиње и присутне римокатоличке бискупе Трста, Брикција и фратра Ђакома, изабраног бискупа Крита, а да документ њихове титуле наводи без девоције, „по милости Божијој” (Вид.: *Instrumento di matrimonio* [Уговор о веридби], 37).

КРАТАК ЖИВОТНИ ВЕК ЕПИСКОПИЈЕ КАО МОГУЋИ РАЗЛОГ УПИТНОСТИ ЊЕНОГ ПОСТОЈАЊА

Недостатак информација о потенцијалној судбини живота Босанске епископије после смрти Драгутина 1316. свакако је везан за турбулентне политичке прилике. Његове земље је запосео Милутин, а сина му Владислава затворио у притвор. Уз помоћ Младена Шубића и Стефана II Котроманића, угарски краљ Карло Роберт спречио је Милутина да трајно овлада некадашњим Драгутиновим поседима у Босни. На овим територијама је коначну власт успоставио Стефан II Котроманић.⁶⁰ Он је водио агресивну верску политику према римокатолицима и православнима у Хуму и Босни због чега су макарски бискуп и хумски епископ морали да преместе своја административна седишта.⁶¹ У том смислу логично би било за претпоставити да су и попуњавање катедре Епископије босанске и црквени живот уопште били онемогућени. Могуће да је то спречавала угарска власт, или иницијатива Стефана II Котроманића ради потенцијалног утицаја српске државе и краља Милутина. У том случају, Епископија босанска физички није могла да функционише, а над верницима би администрацију вероватно преузео неки од суседних српских епископа. Такве ванредне околности објасниле би зашто после епископа Василија нема имена нових епископа. Када је Твртко I Котроманић завладао облашћу Дабра, највероватније је да је дабарском митрополиту подарио јурисдикцију над читавом Босном.⁶² У том смислу не би чудило да је Дабарска епархија територијалним проширењем на Босанску бановину усвојила успомену на Босанску епископију из ере Драгутина, па се тако временом рађа име *Миџројолија дабробосанска*?⁶³ Тако би се наслов босанског епископа и успомена на његову епископију инкорпорирала у титулу дабробосанских митрополита. На концу, остаје питање – зашто Босанске епископије нема у Милутиновим листама епископија? У том контексту овде ћемо се осврнути на мишљење Коматине која казује да се листа српских епископија коначно усталила и дефинисала под Милутином, али после Драгутинове смрти и насилне деобе његових земаља. Наиме, епархије Браничевска и Мачванска нашле су своје место у листама српских епископија тек од 1317–1321.⁶⁴ Релевантност помена нових епископија на основу епископских листа долази од 1317. године, дакле, после смрти Драгутина, након што су Усора и Соли припале Шубићима и Котроманићима. Опет, то не искључује могућност постојања Босанске епископије најраније од 1293. па до 1316. године, када је *сремски краљ* суверено спроводио православну верску полити-

⁶⁰ Јованка Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд 1967, 68–70.

⁶¹ Д. Драгојловић, н. д., 73; упор.: Иво Андрић, *Развој духовној живојши у Босни ѿоу уишцајем шурске владавине*, Просвета, Београд 1995, 15.

⁶² Р. Грујић, *Православна српска црква*, 41–42; И. Андрић, н. д., 15.

⁶³ Упор.: А. Гавриловић, н. д., 115.

⁶⁴ И. Коматина, н. д., 374–375. За пример краткотрајног живота основане, затим, и укинуте епископије у доба Мулутина видети Бањску епископију (А. Ивић, „Грађа за историју Српске цркве”, 208; Драгана Јањић, „Бањска епископија и разлози њеног оснивања”, *Бацићина*, 27 (2008), 103–114.

ку у којој је вероватно и Босанска епископија Српске архиепископије имала своје место. Сасвим је јасно да Шубићи и Котроманићи нису дозволили њен даљи живот после 1316. године, пре свега због утицаја српске цркве и државе. На тај начин дугорочно гледано епископије Мачванска и Браничевска наставиле су своје постојање јер су остале у оквирима српске земље, док је Босанска епископија, релативно брзо нестала, подсећајући судбином на краткотрајни век Бањске епископије.

* * *

Помен *епископа босанског Василија* у млетачким изворима анализиран је у српској историографији више од једног века. Објављивани су текстови извора и њихови преводи на српски језик. Већина српских историчара је афирмативно прихватила да се помен епископа односи на српског православног епископа који је деловао у делу Босне којим је управљао краљ Драгутин. С друге стране, већина историчара није заступала тезу о постојању Босанске епископије, чије би постојање имплицирала титула Василија, као *босанског епископа*. У српској историографији могу се наћи тезе о дабарској, моравичкој или мачванској јурисдикцији над Усором и Соли. При компарацији теза неопходно је узети у обзир територијални аргумент по коме је црквена организација епископија пратила државну организацију српских „земаља”. У том контексту треба имати на уму да су Усора и Соли били посебни политичко-територијални идентитети за које би логика ствари подразумевала оснивање посебне епископије, особито када се има у виду Драгутинова верска борба против бабунске јереси. Такође, име епископа Василија не налазимо у сачуваним диптисима суседних епископија. Ако прихватимо да је термин *босански* у млетачким изворима аутентичан и да се односи на српског православног епископа неопходно је препознати и аутентичност интитулације са девоцијом. Будући да је помен *босанског епископа Василија* посведочен као титула са девоцијом он истовремено имплицира епископску катедру, односно постојање назива епископије *Босанска* коју добијамо на основу титуле епископа. Сходно анализи теза јурисдикције и ревалоризације помена епископа Василија, у контексту његове интитулације можемо претпоставити постојање Босанске епископије Српске архиепископије. Недостатак доцнијег помена Епископије највероватније стоји у вези са њеним краткотрајним животом који је био условљен српским губитком Усоре и Соли услед угарско-босанске акције против краља Милутина.

SLAVIŠA TUBIN, Ma
Eparchy of Zvornik and Tuzla
Patrijarh Pavle Str. 40,
Bijeljina, The Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina
E-mail: slavisa.tubin91@gmail.com

ON THE EXISTENCE OF THE DIOCESE OF BOSNIA OF THE SERBIAN ARCHBISHOPRIC

SUMMARY: A special issue of Serbian historiography is the existence of the Bosnian Bishopric, of the Serbian Archbishopric during the reign of Stefan Dragutin (1284–1316) in northeastern Bosnia. Venetian sources for the year 1293 testify that the Bosnian Bishop Vasilije (Basilio) came to Venice as an emissary of King Dragutin. For more than a century this source has been published, translated and analyzed in historiography. Most Serbian historians considered the aforementioned Bishop to be a Serbian Orthodox bishop, but there was no consensus when it came to the identification of his Bishopric. Some of the historians believed that the mention of the Bosnian Bishop does not refer to the Bosnian Bishopric, but to one of the neighboring Serbian dioceses, such as the Eparchy of Mačva, Eparchy of Dabar or Eparchy of Moravica. Using the historical-critical and comparative-analytical method, this paper deals with the hypothetical church jurisdiction over the areas of northeastern Bosnia (Usora and Soli) at the time of Stefan Dragutin. In its appendices, this paper uses cartographic argumentation and reevaluation of the mention of Bishop Vasilije, with the aim of answering the question about the potential existence of the Bosnian Bishopric of Serbian Archbishopric. Based on a comparison of sources, it is possible to accept the authenticity of the mention of Bosnian Bishop Vasilije, and based on his title, it is possible to assume the existence of the bishop's chair within the jurisdiction of the Serbian Church. Since the mention from 1293 is the only evidence of the existence of the Diocese, its short-lived nature can be explained by the complex historical circumstances that occurred after the death of King Dragutin (1316). The areas of Usora and Soli were taken over by the Hungarian and Bosnian rulers who made it impossible for the Diocese of Bosnia to function, but its lifespan could at least last from 1293 to 1316.

KEY WORDS: Bishopric of Bosnia; Serbian Archbishopric; Serbian Church; Stefan Dragutin; Nemanjić dynasty; Diocese of Zvornik and Tuzla.